

Trettio år med Piraten

DANIEL HJORTH

En sommarförmiddag i mitten av fyrtioalet kom en man gående från Falsterbohus. Rak i ryggen, kanske en aning bakåtlutad, cigarrcigarett i vänster hand, käpp i höger. Elegant klädd som det hövdes när badortslivet stod i sitt flor: ljusa byxor och mörkare kavaj. Rektangulärt ansikte med nästan räta vinklar, hakan markerat framskjuten. Den stod i centrum för dagens ärende.

Raskt styrde han mot stationen. Jag följde honom på passande avstånd med cykeln. Hans mål visade sig vara frisörmästare Backmans kiosk vid posten. Lyckligtvis fanns utanför en lådliknande bänk som gjorde reklam för Hegabalsam där jag kunde sätta mig så att jag kunde höra vad som avhandlades. Pratet gick hit och dit som det gör på sådana lokaler, innan det spårade in på riskerna vid rakning med kniv. Den intvålade fruktade att hans öra kunde bli avskuret. »Och det vore förbannat förargligt om det hamnade på en lösöresauktion!»

Det var den första och troligen sämsta lustighet jag någonsin hörde Fritiof Nilsson Piraten yttra. Förmodligen anpassade han den till rakstugans nivå.

Han stod på toppen av sin litterära bana. Ungefär vart tredje år kom en ny bok, alltid hälsad med förväntan och glädje av hans trogna publik och såld i tiotusentals exemplar. Den senaste var lundaroman Tre terminer. En fortsättning i två volymer utlovades. Piraten var beundrad och hans person var omgiven av mystik.

Att möta författare i Falsterbo var inget uppseendeväckande på den tiden. Varje morgon pilade Anders Österling, Svenska akademiens ständige sekreterare, till posten för att hämta paket med böcker för recension eller nobelprisläsning. Esomoftast syntes Hjalmar Gullberg glida förbi på sin cykel av det passande märket Apollon. Men att se Piraten livslevande på stadens gator var något annat ...

Vårt första verkliga möte ägde rum i augusti 1954. Tecknaren Gunnar Brusewitz och jag for från Falsterbo till Kivik för att intervjua Piraten för tidskriften All världens berättare. Vi körde längs kusten och kom fram litet för sent men träffade honom då han just var på väg hemifrån. Han räckte fram handen och

sade Fritiof Nilsson – en tämligen överflödigt presentation. Han visade också en lapp som han skrivit för den händelse vi skulle missa varandra: »Herr Nilsson har gått till restaurationen».

Denna visade sig vara Hamnpensionatet. Givetvis beställdes brännvin varvid Piraten avslöjade hur han under kompakt Brattsystem utverkat ynnesten att bli serverad. Vid första försöket upplystes han om att alkohol endast fick serveras till slutna sällskap vilket han parerade med »Jag är väl ett slutet sällskap!» Som en eftergift åt lagstiftningen serverades hans snaps i ett seltersglas som bars in på nickelbricka.

Hans eget bortåt tvåhundrafemtio år gamla hus ser gult ut som ett smutsigt lejon med olivgröna fönsterbågar och vita takbrätten krusade som uppochnervända vågkammar. Åt vägen med utsikt över fiskeläget och havet reser sig tre våningar. På trädgårdssidan är det bara halvannan våning högt. Salen går tvärs igenom huset. Mittemot den låg arbetsrummet en trappa upp till sovrummen. Så brant och smal att ortens snickare konstaterade: »Det går min själ inte å få ner en likkista för den här trappen.»

I arbetsrummet klädde böcker två av väggarna. Vid fönstret stod skrivbordet. Piraten skrev sina manus för hand. Det var inramat av två tavlor. Framför ögonen Stadens konsul målade i olja av Osvald Larsson från närbelägna Vik. Konsuln var dansk vice i Simrishamn. Redan med ansiktet hyllade han uppdragsgivaren: vita knävelborrar till knallröd näsa och kinder. Han uppbar med självklar grandezza ställningen som doyen i Simrishamns diplomatiska kår och träffades vid stambordet på Hotell Svea än som oftast enligt vännen Fritiof.

Mittemot hängde en teckning av Bertil Lybeck föreställande Tre terminers Tom Ancker – i sinnevärlden Sam Ask, vars svada i omfång bara överträffades av hans kroppshydda. Han var stor som ett tvåmanstält. Piraten träffade honom faktiskt aldrig i Lund, utan först i Stockholm dit han kallats för att komprimera världslitteraturen till tjugofemöresböcker med maximalt hundrasextio sidor och att skriva filmmanus.

Piraten bodde ensam med den åttaåriga katten Skorpan som fött sjuttioen källingar. Enligt vad han påstod löpte hon året runt och hon hade varit fullt mänsklig om hon hade druckit även när hon inte var törstig. Resignerat tillade han att det var han som fick äta resterna när de var ensamma.

Det var de oftast. Fru Tora arbetade som tandläkare i Kristianstad. Hon var en stark och klok kvinna, dotter till den framträdande bondepolitikern Ivar Månsson i Trää. Fullt kapabel att med tålmod, humor och integritet matcha maken.

Vi satt i trädgården där han yvdes över martornen, vars djupa pålrot han mödosamt grävt upp och planterat om. Där fanns också ett äppelträd, i vars skugga man gärna satt. Han hade haft besök av genetikprofessorn Göte Turesson som förklarat att det fordras tio blommor för att producera ett äpple. Piraten invände att hans träd då måste betraktas som ett naturens under eftersom det presterat två äpplen på tre blommor. – Men där är ju bara två äpplen? Invände forskaren. »Jamen där var bara tre blommor» invände den stolte ägaren.

Vid denna tid var han i ganska dålig form. Han skulle snart fylla sextio. Hans senaste roman, Bombi Bitt och Nick Carter, var tio år gammal. Improduktiviteten har börjat tära på honom. Inför pålitliga vänner kallade han sig utmanande galghumoristiskt f.d. författare. Alkoholkonsumtionen hade de senaste åren börjat oroa till och med honom själv. Han hade allvarligt sökt bot för åkomman. Men han ville inte betrakta sig som alkoholist utan berättade om författarkolleger som alltid måste tömma buteljen till botten. Vittnen påstod att det var exakt vad Fritiof gjorde.

Han ängslades över att ha sex stora böcker i huvudet. Minnet började svikta och han insåg att han inte kunde härbärgera detaljrika romanbyggen på så bräcklig grund. Tyvärr verkade det redan vara för sent. Kraften och förmågan till långvarigt koncentrerat arbete hade tydligen gått förlorade.

Någon månad efter vårt möte i Kivik behövde jag träffa honom för några kompletteringar. Han bodde då i Smygehamn i ett vintertomt sommarhotell. En mera deprimerande lokalitet kan knappast tänkas. Vi pratade i den ödsliga matsalen. Han rosade den flinka betjäningen och försvann efter en stund till sin ensamhet. Till familjens ledsnad stannade han över jul.

Piraten var alltid djupt förtegen om nuet, berättade praktiskt taget aldrig något om sig själv. Det oåtkomliga hos honom anades redan vid ett flyktigt möte som ett mjukt men bestämt drag av distans. Istället gav han rundhänt av det förflutnas verkligheter, av upplevelser och fantasiverk. Anekdoterna spetsades med ordspråk och dialektuttryck, talet hade en välberäknad, definitiv stöping. Minnena byggdes ut till små episoder, alltid med en återhållen, laddad poäng. Cigarrcigaretten guppade i mungipan eller tecknade flyktiga mönster i luften, han drack en klunk av konjaken, lutade huvudet bakåt och ett stramt, vänligt leende spetsade munnen.

Fritiof Nilsson föddes i Vollsjö 1895. Drar man ett vågrätt streck genom byn kommer man till Lund i väster och till Kivik i öster. Drar man ett lodrätt hamnar man i Ystad. Inom den triangeln tillbringade han största delen av livet. Dock var han förvisad en period först till Stockholm och sedan till Tranås där han drev

egen advokatbyrå. Orten karakteriserades föga smickrande: »I tio år bodde jag i en småländsk stad som hade en vattenkuranstalt men inget systembolag och förde en trana i vapnet i stället för en kanin, sittande på en pinnstol, som hade varit en sannare sinnebild.»

Vid mitten av 1955 flyttade Piraten till en våning i Malmö med utsikt över Öresund. Staden hade han för det mesta betraktat som en genomgångsort på väg till Köpenhamn. När han skaffat sig hushåll för första gången i livet ringde han mig för att få hjälp med att köpa ett stekjärn. Vi gick först till Nils Johan men fann inget passande och fortsatte till EPA där dock den högljudda musiken snart drev oss på flykten. På Kramers restaurang fann vi ro.

Piraten började göra sig hemmastadd på krogarna. Till att börja med föredrog han Kramer men flyttade med tiden till Savoy. Stambord kom först senare. Gyllene Tuppen frekventerades för att den låg nära bostaden. Teaterrestaurangen prefererades för att lokalen rikligt släppte in dagsljuset.

1956 fick författaren studenternas Frödingstipendium efter energisk agitation i Lund, vilket förargade uppsvenska tunguser.

På hösten utbröt Suezkrisen som drog med sig bensinbrist med åtföljande inskränkningar i trafiken även i vårt land.

En lördag var det dans i Stora salen på Akademiska föreningen i Lund. Framåt kvällen kom Vilhelm Moberg och Fritiof Nilsson Piraten dit glada efter en middag hos professor Olle Holmberg. Moberg kastade sig genast ut i dansen med ambitionen att dansa sig igenom alla studentnationerna. Bjöd han upp en flicka från en nation han redan dansat med tackade han för sig och fortsatte till nästa. Han förklarade att han använde sig av två grepp beroende på partnernas grad av tillmötesgående: det faderliga greppet och älskargreppet.

Som kvällen led ansåg herrarna att det kunde vara dags att återvända till Malmö. Det visade sig omöjligt att få tag på taxi. Att ta tåg var inte att tänka på. Telefonerandet fortsatte på mitt rum i Akademiska föreningen. Moberg satte igång med sin republikanska predikan och avslöjade att han skulle göra sina barn arvlösa om något gifte sig med en Bernadött. Risker verkade inte överhängande. För att visa sin tolerans berättade han hur han kommit i fältuniform och marschkängor till Savoy i Malmö då han skulle framträda på Bokens dag. Portieren granskade honom och förklarade att det tyvärr inte fanns något ledigt rum. Då hördes ur en soffas djup: »Det är klart Moberg ska ha ett rum!» Portieren vek sig rätvinkligt när han svarade: »Javisst, Ers kunglig höghet.» – Det var prins Wilhelm! upplyste Moberg stolt över den furstliga makten.

När Piraten fick en chans drog han några historier. En gillade han speciellt på

grund av dess moraliska komplikation. Den handlade om en boutredningsman som lovat den döde att fullgöra han sista vilja men råkade i inre konflikt då det visade sig att mannen avlidit i trappan upp till en bordell.

Ringandet efter taxi i både Malmö och Lund gav till slut resultat. Vi tog oss ner genom det nattstilla huset. Lasse Holmqvist, som var vice kårordförande, hämtade AF:s stora standar och med det i täten följt av några nationsfanor tågade vi ut. Efter fanborgen kom Piraten och Vilhelm Moberg som spelade en beväringsmarsch på munspelet.

Dis och dimma låg över Lundagård. Ur slöjorna löste sig som ur intet en ung vacker kvinna som Vilhelm Moberg bjöd upp och dansade med till munspelstoner. Den trolska dansen fortsatte tills en taxi kom från vardera hållet. För att inte vara orättvisa beslöt de ta båda. I den första åkte herrarna. I den andra Piratens käpp.

1958 instiktades Gastronomiska Akademien – Piraten var noga med konsonanten. Han blev dess förste direktör och proklamerade omedelbart ett korståg mot falukorv och mjöl i såsen. Han hade kvalificerat sig genom mustiga och sakliga skildringar av mat och dess tillagning. Hans färdigheter låg uteslutande på det teoretiska planet. De egna insatserna i den högre husmanskostskolan inskränkte sig till att han låg på soffan i salen i Kivik, drack grogg och gav order till Tora och hennes dotter Susann, som var skolkökslärarinna, i köket. De svarade ja, ja, och fortsatte oberörda.

Den egna matlagningen var av enklare slag. Till lunch kokte han ett ägg och slog upp den minsta burken ansjovisfiléer för att slippa rester. Stolt avslöjade han hur han kokte Neskaffe med vatten ur den varma kranen. Han underströk att den måste rinna länge för att uppnå tillräckligt hög temperatur.

Piraten drack öl sparsamt. Han föredrog ljusa krogar och ansåg att levande ljus inte skall användas då det finns luktfri elektricitet. Att lämna en måltid med stearinos i näsan efter de just utblåsta ljusen är motbjudande.

Hans kulinariska kulmen var de kalvhuvudsmiddagar som han anordnade för sina vänner på någon av Tore Wretmans restauranger. Förberedelserna till Tête de veau à l'huile är omfattande. Jag lämnar ordet till Tore Wretman:

Det kokta kalvhuvudet skall serveras rykande varmt i lagom stora bitar, upplagda på fat tillsammans med den likaledes kokta hjärnan och tungan. Oskalad kokt potatis och skålar med hackad persilja, körvel och dragonört hör till. Vidare hårdkokt, hackat ägg, finhackad gul lök, inlagda rödbetor skurna i fina tärningar, kapris och små franska cornichoner. Dessutom olivolja, vinäger, salt och peppar, eventuellt också fransk senap.

Så långt Wretman. Piraten rörde själv vinägretten.

Flera inbjudna betraktade det som ett mandomsprov att delta, några föregav genomskinliga skäl för att ankomma först till kaffet. Jag satt en gång bredvid Jolo, som just genomgått en operation för Dupuytren's kontraktur eller kusk-sjukan i ena handen. Han jämförde vällustigt det som blottats med maten som dukats upp framför oss. Förmodligen skrämdes de tvehågsna av rättens konsistens som Wretman karakteriserar som »dallrig utan att vara fet».

Jag sammanförde den skånska humorns obestridde mästare med dess snabbt uppstigande stjärna till en middag i min lilla våning. Hans Alfredson gjorde entré med utsträckta armar ursäktande sig med att någon jävel hade blandat stärkelse i hans deodorant. Piraten fann skämtet dumkvickt. Efter maten tog han över och berättade bland annat en lång historia om automationens förbannelse. I kort sammandrag handlade den om Jeppa som fick ett brev om förmånsprenumeration från Det Bästa. Datorn hängde upp sig så att hemmet och gräsplanen utanför fylldes med provexemplar. När situationen blev outhärdlig skrev Jeppa till tidningen »Lugn, ja ska prennera.»

Några gånger om året kom Piraten till Stockholm. Han tog alltid in på Hotell Reisen vid Skeppsbron. Lika ofta besökte jag honom i Malmö eller Kivik. Det gick i allmänhet lugnt till. Efter visit på förlaget for vi exempelvis till Operabaren. En flaska vit Graves Rosechatel kom på bordet och Piraten satte igång att berätta. Samtalen vid närliggande bord tystnade. Jag försökte få reda på om han skrev något varför han berättade ännu mer.

Det blev ändå några böcker. De kom till på enahanda sätt. Han utnyttjade så länge som möjligt förskott från Bonniers. Sedan insåg han att han måste prestera något. Det var dags att tulla på lagret. Det bestod av berättelser som han haft tryckta huvudsakligen i obeaktade tidskrifter som Sotarens jul – där även Gunnar Ekelöf medarbetade – eller Dopparedagen – järnvägstjänstemännens dito som han gynnat av pietet gentemot fadern som varit stins.

Urklippen fanns noggrant bevarade i kuvert eller i små paket ombundna med snöre, ibland blågult. Det var en metod han lärt sig som advokat. Piraten var ytterst pedantisk. Hur utsvävande han än levde höll han ordning omkring sig och uppträdde alltid oklanderligt klädd med välknuten kravatt och vita strumpor. Han hade skor med slejf eftersom han hade svårt att knyta skosnören.

Med darrande fingrar öppnade han paketen och gav mig innehållet för läsning.

Själv var han nöjd med det han skrivit. Jag hörde honom aldrig yttra något kritiskt eller förringande. Inte heller förkastade han något helt och hållet. Han ändrade ingenting utom predikatets numerus när så behövdes. Han kunde det skrivna utantill in i minsta detalj och betraktade det som färdigt.

Berättelser från vissa ämneskretsar höll han dock undan. Det var sådana som hörde till Bombi Bitt-sfären som han planerade många böcker om. Och historier från Österlen då han tänkte sig en samling med den titeln. Efter hans död hittades manuskripten undangömda i en garderob i Malmö. De låg i den portfölj han använt som advokat i Tranås på tjugotalet.

Hur vårt samarbete utvecklades framgår av dedikationerna i de böcker han gav mig. Till att börja med var de kortfattade och vänliga. Med tiden blev de ännu vänligare. Flickan med bibelspråken ledsagades av »Till Daniel Hjorth denna sedesamma flicka med alla välgångsönsknningar från hans tillgivne vän Fritiof».

Ett omtryck av Bombi Bitt och jag kortfattat men självutgivande: »Till Daniel Hjorth från hans vän Eli – alltså 'jag'».

Ett exemplar av Småländsk tragedi fick jag med den beaktansvärda kommentaren »Till Daniel Hjorth denna gamla komiska samling som nu guskelov är glömd av alla utom av dem som inte läser = bibliomanerna. Tillgivne vännen Fritiof».

Två dedikationer har sin egen historia.

1964 firade Skandinaviska Banken sitt 100-årsjubileum. Två böcker gavs ut: en ekonomisk-historisk och en munter. För den senare anlätades Piraten. Han ville ha en medhjälpare och valde mig som sin »amanuens». Det färdig exemplaret fick jag med denna tillägnan: »Käre Daniel. Här ett varmt tack för Din ovärderliga medhjälp vid tillkomsten av denna bok. Minns Du våra forskningar; våra dagars slit, våra sömnlösa nätter? Jag glömmer inte. Nu en hjärtlig hälsning från Din tillgivne Fritiof. Malmö 1.IV.64» Lägg märke till datum för bedömning av sanningshalten.

1965 vid utgivningen av Millionären, som jag hjälpt honom att sammanställa, var han mycket ivrig på att vi skulle göra speciella tryckta dedikationer på extra försättsblad. I mitt ex skrev han: »Till Daniel Hjorth ett tack för denna din bok. Den liknar mig verkligen ändå. Din tillgivne Fritiof».

Jag replikerade: »Till Fritiof med tack för benägen medverkan».

Man vågar nog påstå att Piraten knappast skrev något de sista tjugofem åren av sin levnad. Det gjordes åtskilliga försök att få igång honom. Man skaffade honom sekreterare, försökte med diktafon men det blev ingenting av det. Det betyder inte att han inte diktade. Han fabulerade och byggde historier i huvudet, han berättade dem och arbetade vidare på dem. Men han var oförmögen att fästa dem på papper.

Utan tvivel spelade alkoholbruket in. David Ingvar har utrett förhållandet i

sin bok Tidspilen. Piraten låg på sjukhus då och då men repade sig tämligen snabbt. Han besvärades av gastrit och kronisk bronkit som gjorde att han hostade mycket. Han påstod sig vilja röka ut åkomman med cigarrcigaretter. Resultatet blev inte det önskade. Vinterresor till varma länder lättade obehaget. Det kom vykort med glada hälsningar från Casablanca, Madeira, Malta och Teneriffa.

Men åldern och drinkarna tog ut sin rätt. Han började gå med allt kortare steg då han led av polyneuropati. När han gästade Stockholm kunde han föreslå att han skulle komma hem till mig egentligen bara för att sitta. Sitta tyst i skymningen medan vi andra sysslade med vårt. Om man råkade bjuda för honom okända gäster på middag ursäktade han sig efter maten och försvann sedan vi gjort upp om att träffas nästa dag.

Det är de stilla mötena jag helst minns.

En sommarkväll i trädgården i Kivik, då hans ansikte fick ljus av hans röst. Eller när han som värd i juletid bjöd på rökt gåsbröst och spettekaka med glass och syltad ingefära. Ögonblick då han slapp publik och talade om sådant som intresserade honom, om mat, ord eller blommors namn. Fritiof var en lärd man inom flera områden – gastronomi, etymologi, botanik.

Framförallt var han en vänlig och omtänksam människa. Hörde han att man var litet krasslig kunde det komma ett kort med kloka huskurer för hälsans ved-erfående. Han glömde aldrig bort att fråga hur närstående mådde och hälsade intresserat till dem. Att se honom sitta i all stillhet och varligt språka med ett barn, inte pressa sig på, utan låta barnet tala, var en underbar upplevelse. En liten flicka som lyssnade till honom och han lyssnade till, döpte först sitt marsvin och betydligt senare sin son till Fritiof.

1970 fyllde Piraten sjuttiofem år och hyllades bland annat med en utställning i Lund. Drygt ett år senare drabbades han av ett slaganfall på Gustav Adolf torg i Malmö. En vecka senare dog han. Den 31 januari 1972. Hans lever påstods ha varit fräsch som ett barns.

En februarilördag jordfästes Fritiof Nilsson i Limhamns kapell utanför Malmö i kretsen av släkt och några nära vänner.

Kistan var rikligt omgiven av blommor. I bakgrunden paraderade Sydsåkanska och Lunds nationers fanor som hyllning åt hedersledamoten.

Sten Broman officierade. Det lät som Musikfrågan då han med användande av de yppersta superlativer gick igenom Fritiofs böcker i kronologisk ordning. Mitten mellan Bock i örtagård och Småländsk tragedi sågs den ena fanstången börja svänga fram och tillbaka tills fanbäraren damp på näsan i blomsterhavet.

Toras son John Hallgren, som är läkare, sprang fram mot den fallne. Det såg

ut som om han jumpade på isflak då han ville undvika att trampa på kransarna.

Sten Broman mässade ostört vidare. Kanske märkte han inte så mycket då han var den ende som vände ryggen till. Sedan fanbäraren dragits åt sidan slutfördes denna del av ceremonien.

Därefter stämde församlingen upp Tryggare kan ingen vara ...

På kyrkogården i Ravlunda ligger en sten med inskriptionen:

Här under är askan av en man
som hade vanan
att skjuta allt till morgondagen.
Dock bättrades han på sitt yttersta
och dog verkligen
den 31 jan 1972.

Föredraget hållet i Heimdall den 20 april 2010.

